

„Obywatelskość” jako odpowiedź na wojnę. Ekosystemy obywatelskie w Polsce po pełnoskalowej inwazji Rosji na Ukrainę w 2022 roku

Roch Dunin-Wąsowicz

Spoleczne reakcje w Polsce na presję wywołaną inwazją Rosji na Ukrainę rozpoczętą 24 lutego 2022 roku jednoznacznie podkreślają znaczenie oddolnych inicjatyw w radzeniu sobie z tak dramatycznymi sytuacjami. Dzięki tym działaniom Polska skutecznie uniknęła kryzysu humanitarnego, który mógłby zostać spowodowany napływem przymusowych migrantów z Ukrainy. Można je zdefiniować jako inicjatywy oparte na doświadczeniach i praktykach aktorów społecznych. Inicjatywy te, rozwijane przez ruchy oddolne w ciągu ostatnich dekad, okazały się bardziej elastyczne i efektywne niż tradycyjne, odgórne podejście stosowane przez instytucje państwa, organizacje międzynarodowe oraz sformalizowane struktury społeczeństwa obywatelskiego. To wyjątkowe doświadczenie skłania do refleksji nad ewolucją koncepcji społeczeństwa obywatelskiego, widzianej zwłaszcza z perspektywy dyskusji o odporności społecznej jako formie obrony cywilnej.

Współczesne nauki społeczne kładą nacisk na analizę rzeczywistych działań społeczeństwa obywatelskiego, definiowanych jako przejawy „obywatelskości”¹. Kiedy się w tym kontekście ocenia potencjał odporności społecznej, kluczowe znaczenie mają nie tyle liczba czy wielkość sformalizowanych organizacji społeczeństwa obywatelskiego, ile wymiar i skuteczność postaw obywatelskich, niezależnie od przynależności organizacyjnej, politycznej czy narodowościowej. Polskie doświadczenia ostatnich

1 M. Kaldor, H. Radice, *Introduction: Civiness in conflict*, „Journal of Civil Society” 2022, nr 18 (2), s. 125–141, DOI: 10.1080/17448689.2022.2121295 (dostęp tu i dalej: 14 listopada 2024).

dekad, jak i te z 2022 roku pokazują, że „obywatelskość” może być skutecznie kształtowana oddolnie w odpowiedzi na kryzysy społeczne lub konflikty. Rzeczywistą efektywność tych działań najlepiej oceniać poprzez analizę funkcjonowania „ekosystemów obywatelskich”², ujmowanych z perspektywy ich formowania oraz osiągniętych rezultatów, a nie na zasadzie koncentracji na pojedynczych działaniach aktorów społecznych, organizacji czy sieci organizacji. Takie spojrzenie – akcentujące szerokie skutki działalności aktorów społecznych w ramach komplementarnych ekosystemów obywatelskich – ujawnia, że w Polsce od 2022 roku, oprócz organizacji migranckich, aktywistów i organizacji społecznych, również sektor biznesu wykazał się nową i nieoczekiwaną formą obywatelskości oraz stał się integralną częścią ekosystemów wspierających przymusowych migrantów.

Obywatelskość i jej ekosystemy

Celowym zabiegiem jest tutaj skupienie się na analizie (różnego typu) przejawów „obywatelskości” – zamiast na bardziej sformalizowanych, konwencjonalnych oraz łatwiejszych do uchwycenia oznakach i formach funkcjonowania „społeczeństwa obywatelskiego”. Według Mary Kaldor i Henry’ego Radice’a „społeczeństwo obywatelskie” w jego współczesnym znaczeniu odnosi się do „organizacji społecznych lub oddolnych grup społecznych, które mogą działać w sposób obywatelski, ale łatwo mogą zostać przejęte przez ekskluzywistyczną politykę tożsamości, albo w przypadkach, gdy są zależne od zewnętrznego finansowania, zostać podporządkowane szerszej polityczno-ekonomicznej dynamice rynku politycznego”³. Z kolei pojęcie „obywatelskości” (*civiness*) odnosi się często do „małych i szczególnych działań ludzi” na rzecz dobra społecznego⁴. Obywatelskość rozumiana jako zaangażowanie jest oparta na normach i wartościach stawiających interes publiczny na pierwszym miejscu oraz motywujących jednostki i grupy do realizowania postaw obywatelskich jako namacalnej rzeczywistości. Takie zaangażowanie koncentruje się – jako kategoria analityczna – na rozumieniu działań, motywacji, ale przede wszystkim „obywatelskich” rezultatów, czyli inaczej „celów obywatelskich końcowych” (*civic end goals*), wynikających z działań aktorów społecznych⁵.

Według Kaldor i Radice’a obywatelskość można rozpatrywać w trzech wymiarach. Po pierwsze, jako logikę władzy publicznej, która opiera się na prawach i dąży do tworzenia porządku politycznego bazującego na włączaniu, a nie wykluczaniu różnych grup społecznych. Po drugie, jako formę zachowania, kiedy ludzie działają tak, jakby taka logika była rzeczywiście obecna w przestrzeni publicznej. Po trzecie, jako stanowisko polityczne przeciwstawione nieobywatelskim praktykom, szczególnie takim jak systemowa korupcja, podziały na tle etnicznym czy religijnym oraz niesprawiedliwość ekonomiczna i społeczna. Badania empiryczne wskazują na powszechną obecność obywatelskości we wszystkich trzech wymienionych aspektach⁶. Co istotne, pojawia się ona w sposób naturalny nawet tam, gdzie nie ma przestrzeni wolnych, i często stanowi strategię przetrwania w trudnych okolicznościach społeczno-politycznych.

2 I. Rangelov, M. Theros, *Civic ecosystems and social innovation: From collaboration to complementarity*, Global Policy, 16 lipca 2023, <https://doi.org/10.1111/1758-5899.13248>.

3 M. Kaldor, H. Radice, *Introduction*, dz. cyt., s. 126.

4 Tamże, s. 129.

5 K. Czerska-Shaw, R. Dunin-Wąsowicz, *Business & Entrepreneurs: Transnational Networks and Civic Goals on the Frontlines of the Russo-Ukraine War*, Conflict and Civiness Research Group, London School of Economics 2024, <https://peacerep.org/publication/business-entrepreneurs-transnational-networks-and-civic-goals-on-the-frontlines-of-the-russo-ukraine-war/>.

6 M. Kaldor, H. Radice, *Introduction*, dz. cyt.

Podczas gdy obywatelskość i społeczeństwo obywatelskie zazwyczaj idą w parze, ważne jest zrozumienie, czy się różnią. Jak wskazują badania Kaldor i Radice'a, ich koncepcja obywatelskości została wypracowana poprzez metodologię indukcyjną i refleksyjną, służącą do opisu i zrozumienia zjawisk zaobserwowanych podczas badań terenowych w różnych strefach konfliktów (m.in. w Bośni, Syrii, Iraku, Afganistanie i Sudanie). Ich analiza wykazuje, że tradycyjne pojęcie „społeczeństwa obywatelskiego” nie wystarcza do uchwycenia zauważonych fenomenów, mimo że oba terminy – zarówno „obywatelskość”, jak i „społeczeństwo obywatelskie” – mają wspólne korzenie. Badacze ci przedstawiają różne aspekty obywatelskości ujawniane w warunkach konfliktu, podkreślając, że nie musi ona być powiązana z istnieniem stabilnych struktur państwowych w nowoczesnym, demokratycznym rozumieniu.

Paradoksalnie jeśli zabraknie takich struktur, istota „obywatelskości” staje się bardziej wyrazista. Z jednej strony autorzy dowodzą, że nawet przy braku demokracji, w ramach określonych instytucji czy przestrzeni politycznych, władza publiczna podczas konfliktu może być sprawowana zgodnie z logiką obywatelską – nawet jeśli niedoskonale i przejściowo – tworząc tym samym konkretny model alternatywnego porządku opartego właśnie na „obywatelskości”. Z drugiej strony „obywatelskość” odnosi się do zachowań jednostkowych. W rozdrobnionych środowiskach w obliczu konfliktu, jak zauważają cytowani badacze, możliwości działania obywatelskiego często realizują się poprzez drobne, pojedyncze działania osób postępujących tak, jakby istniały obywatelskie modele społeczne.

Idea obywatelskości może również stanowić podstawę mobilizacji podczas protestów politycznych, ruchów społecznych czy innych zbiorowych reakcji na dominujące siły napędzające konflikt. Szczególnego znaczenia nabierało to w kontekście wydarzeń w Ukrainie, gdzie protesty na Euromajdanie w latach 2013/2014 wytworzyły rodzaj obywatelskości przeciwstawiającej się podziałom, co później wpłynęło na charakter działań pomocowych dla uchodźców w Polsce w 2022 roku. Z kolei w przypadku Polski praktyki obywatelskie rozwinięte w odpowiedzi na wcześniejsze kryzysy odegrały kluczową rolę w organizacji szybkiej, oddolnej pomocy dla uchodźców w pierwszych tygodniach i miesiącach wojny. Wiele z niedawnych działań obywatelskich w Polsce wynikało z niedoskonałości działań państwowych i było organizowanych głównie przez ruchy miejskie oraz aktywistów praw obywatelskich, w tym grupy kobiece, środowiska LGBTQ+, aktywistów zaangażowanych po Euromajdanie oraz w reakcji na kryzys na granicy białoruskiej, trwający tam od 2021 roku. W podobny sposób nowa fala działań obywatelskich pojawiła się w odpowiedzi na rosyjską agresję wobec Ukrainy i początkowo funkcjonowała głównie poza strukturami państwowymi.

Dodajmy, że samo wprowadzenie pojęcia „obywatelskości” nie wystarcza do zrozumienia, jak tego typu praktyki są tworzone i jak oddziałują na społeczeństwo. To właśnie pojęcie „ekosystemów obywatelskich” pozwala lepiej wyjaśnić dynamikę obywatelskości: jej genezę, uczestników, wzajemne powiązania i rezultaty działań. Ekosystem obywatelski można zdefiniować jako samoorganizujący się układ różnorodnych i niezależnych podmiotów społecznych, których działania napędza obywatelskość.

Ekosystemy obywatelskie opierają się na trzech kluczowych wymiarach:

- różnorodności aktorów społecznych,
- komplementarności prowadzącej do współzależności między podmiotami,
- obywatelskości rozumianej jako wspólne przestrzeganie podstawowych wartości w konkretnym kontekście społeczno-politycznym.

Warto przy tym rozróżnić ekosystem obywatelski od sieci obywatelskiej. Ta druga odnosi się do powiązań między poszczególnymi podmiotami, podczas gdy ekosystem opisuje sposób, w jaki różni aktorzy

i ich często nieskoordynowane działania wywołują łańcuch reakcji społecznych. Iavor Rangelov i Marika Theros definiują „ekosystemy obywatelskie” (*civic ecosystems*) jako formy organizacji społecznej, które wyłaniają się w odpowiedzi na kryzysy lub konflikty zagrażające bezpieczeństwu ludzkiemu⁷. Cechują je różnorodność uczestników, nieformalny charakter oraz wzajemne uzupełnianie się podejmowanych inicjatyw obywatelskich. Ekosystemy te różnią się od tradycyjnych organizacji społeczeństwa obywatelskiego – stanowią elastyczne, współzależne i samoorganizujące się układy grup społecznych. Ich działania, oparte na wartościach obywatelskich (na „obywatelskości”), prowadzą do tworzenia innowacji społecznych. Co istotne, perspektywa ta pozwala również zrozumieć, jak wcześniej funkcjonujące ekosystemy obywatelskie adaptują się i przekształcają w obliczu nowych wyzwań społecznych.

Polskie ekosystemy pomocy po 2022 roku obejmowały zarówno podmioty rządowe, jak i pozarządowe, w tym przedsiębiorców, firmy oraz organizacje *non profit*. Perspektywa ekosystemu obywatelskiego umożliwia analizę procesów zmian społecznych poprzez badanie interakcji między różnorodnymi podmiotami – od instytucji państwowych po przedsiębiorców i organizacje społeczne. Podejście to koncentruje się na współzależności różnych aktorów społecznych, komplementarności ich działań oraz wspólnym zaangażowaniu w realizację określonych wartości. Tu obywatelskość spaja całość systemu, zapewniając, że różnorodne podmioty, idee i praktyki wzajemnie się uzupełniają. Podejście ekosystemowe pozwala dostrzec zarówno interakcje między elementami systemu, jak i jego relacje z otoczeniem.

Tak też stało się w przypadku ekosystemów obywatelskich w Polsce po 2022 roku. Karolina Czerska-Shaw, Aneta Krzyworzeka-Jelinowska i Janusz Mucha przedstawiają kompleksowy przegląd różnych aktorów społecznych zaangażowanych w pomoc przymusowym migrantom⁸. Zauważają, że organizacje zajmujące się integracją migrantów, organizacje ukraińskie oraz inne organizacje społeczne były aktywne w tym obszarze już przed 2022 rokiem. Jednak po inwazji Rosji na Ukrainę dołączyło do nich wiele nieformalnych stowarzyszeń i aktywistów, tworząc nowe ekosystemy pomocy humanitarnej⁹. Obok tych, którzy działali już wcześniej, na rzecz przymusowych migrantów zaczęli pracować: grupy sąsiedzkie, aktywiści zajmujący się prawami człowieka, a także duże firmy, przedsiębiorcy, stowarzyszenia biznesowe, wreszcie władze lokalne i regionalne. Międzynarodowe organizacje humanitarne oraz instytucje państwa polskiego włączyły się w tę pomoc później. W tym kontekście Karolina Czerska-Shaw i współautorzy wspomnianej analizy proponują typologię przestrzeni – czyli *de facto* ekosystemów obywatelskich – gdzie aktorzy społeczni zaangażowali się w pomoc uchodźcom. „Undergroundowe przestrzenie” obejmowały nieformalne i luźne konstelacje aktorów, głównie aktywistów, którzy w przeszłości budowali struktury współpracy, działając na rzecz praw człowieka. „Przestrzenie sąsiedzkie” były oparte na trwałych więziach i integracji w miejskich społecznościach, co umożliwiało szybką mobilizację na rzecz uchodźców. Zaskakująco silna aktywność pojawiała się w „przestrzeniach biznesowych”, gdzie osoby z wysokim kapitałem ekonomicznym i społecznym działały, aby wesprzeć wysiłki humanitarne. Cytowani autorzy pokazują, że lokalne i aktywistyczne organizacje, które działały już wcześniej, w konsekwencji zostały wsparte przez sektor prywatny, bo ten zdołał dostarczać pomoc szybciej niż tradycyjne podmioty, takie jak organizacje międzynarodowe i struktury państwowe¹⁰.

7 I. Rangelov, M. Theros, *Civic ecosystems and social innovation*, dz. cyt.

8 K. Czerska-Shaw, A. Krzyworzeka-Jelinowska, J. Mucha, *Mobilizacja pomocy uchodźczyń i uchodźcom ukraińskim w Krakowie. Wyzwania i szanse zarządzania niepewnością*, Obserwatorium Wielokulturowości i Migracji, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie 2022, https://owim.uek.krakow.pl/wp-content/uploads/user-files/reports/Raport%20Mobilizacja%20Pomocy_2023.pdf?t=1676647442.

9 Tamże, s. 20.

10 Tamże, s. 63.

Powyższa typologia dobrze kategoryzuje aktorów społecznych – aktywistycznych, lokalnych i biznesowych – działających obywatelsko oraz zaangażowanych w pomoc uchodźcom od samego początku inwazji. Dwie pierwsze grupy były bezpośrednio powiązane z wcześniej istniejącymi ekosystemami obywatelskimi w Polsce. Właśnie dlatego początkowa krótkoterminowa mobilizacja na rzecz przymusowych migrantów nie była przypadkowa; wyrosła z lokalnych ekosystemów, gdzie obywatelskość rozwijała się na poziomie sąsiedzkim, oraz z ekosystemów aktywistycznych na rzecz praw człowieka, gdzie aktywiści angażowali się wcześniej, np. w walkę o prawa kobiet i osób LGBTQ+¹¹, a także w działania związane z ukraińskimi organizacjami obywatelskimi oraz kryzysem bezpieczeństwa ludności (*human security*) na granicy z Białorusią.

W 2022 roku nowymi aktorami, którzy dołączyli do „pospolitego ruszenia” na rzecz przymusowych migrantów z Ukrainy, były przedsiębiorstwa i biznes, posiadające kapitał ekonomiczny i społeczny wypracowany w działalności komercyjnej. Ich zaangażowanie umożliwiło powstanie nowych ekosystemów obywatelskich, opartych na różnorodnych więziach społecznych, relacjach między aktorami o odmiennych wartościach i przekonaniach politycznych oraz komplementarnych (choć nie zawsze skoordynowanych) działaniach na rzecz migrantów z 2022 roku. Dotychczasowe ekosystemy obywatelskie wygenerowały kapitał ludzki, oddolną wiedzę i nieformalne relacje, co z kolei umożliwiło tworzenie nowych więzi między aktorami spoza tradycyjnych środowisk aktywistycznych czy migracyjnych. To właśnie dzięki tym działaniom Polska zdołała uniknąć kryzysu humanitarnego, który mógł być skutkiem masowego napływu przymusowych migrantów z Ukrainy.

Tradycja zaangażowania obywatelskiego w Polsce

Polska posiada długą historię zaangażowania obywatelskiego z rozbudowaną siecią organizacji *non profit* i społecznych, działających od 1989 roku w demokratycznych warunkach. Organizacje te ewoluowały, aby radzić sobie z różnorodnymi problemami. To one odegrały kluczową rolę w reagowaniu na wyjątkowość sytuacji związanej z wojną w Ukrainie. Ekosystemy obywatelskie, który zrodziły się po inwazji Rosji w 2022 roku, składały się z różnych aktorów społecznych – stowarzyszeń lokalnych, grup aktywistycznych, wolontariuszy oraz przedsiębiorstw – którzy działali samoistnie i komplementarnie, zapewniając niezbędną pomoc uchodźcom z Ukrainy. Wprawdzie rząd polski zaoferował im średnio- i długookresowe wsparcie, jednak nie był jedynym i głównym źródłem pierwszej pomocy. W istocie oddolne inicjatywy, wspierane przez prywatne fundusze, odgrywały w tej sytuacji kluczową rolę, podkreślając tym samym znaczenie ekosystemów obywatelskich w reagowaniu na stany wyjątkowe. Reakcja obywatelska na przymusową migrację z Ukrainy obejmowała jednostki i grupy o różnorodnych doświadczeniach oraz umiejętnościach, w tym biznes i przedsiębiorców, co stanowiło odstępstwo od dotychczasowej normy obserwowanej w regionie Europy Środkowo-Wschodniej.

Jednym z kluczowych elementów tej reakcji była rola mediów społecznościowych i platform internetowych, które ułatwiały koordynację działań i wymianę informacji. Wykorzystanie mediów społecznościowych przyczyniło się do uwypuklenia współzależności i różnorodności istniejących w ramach ekosystemu obywatelskiego. Oddolna dynamika tego ekosystemu była kluczowa zarówno dla zapobiegania powiększaniu kryzysu w początkowych miesiącach konfliktu, jak i dla prowadzenia działań długofalowych. Zdolność tych ekosystemów do szybkiego adaptowania się, do wykorzystywania posiadanych umiejętności oraz czerpania z przeszłych doświadczeń okazała się niezwykle skuteczna. Jak podkreślają Czerska-Shaw i współautorzy¹², kultura ta opiera się na historycznych ekosystemach

11 Tamże.

12 Tamże.

aktywistycznych i sąsiedzkich. Wprawdzie tradycyjnie ekosystemy te koncentrowały się na prawach człowieka oraz aktywizmie miejskim czy ekologicznym, jednak w ostatnich latach odnotowano wzrost mobilizacji w odpowiedzi na wyzwania dotyczące praw kobiet oraz społeczności LGBTQ+. Elastyczny i adaptacyjny charakter tych ekosystemów pozwolił im skutecznie zareagować na kryzys uchodźczy związany z Ukrainą.

Owa zdolność do reagowania na stany wyjątkowe, konflikty społeczne czy kryzysy nie wzięła się znikąd. W ciągu ostatnich trzech dekad Polska rozwinęła unikatową kulturę zaangażowania obywatelskiego, tworzoną przez 86 tysięcy organizacji *non profit* i 143 tysiące aktywnych organizacji społecznych¹³. W 2022 roku skala mobilizacji społeczeństwa obywatelskiego w odpowiedzi na uchodźstwo z Ukrainy była bezprecedensowa. Jak wynika z danych GUS, około 17 tysięcy stowarzyszeń i fundacji podjęło działania pomocowe na rzecz osób uciekających przed wojną w Ukrainie¹⁴. Ten imponujący wynik oznacza, że niemal co czwarta organizacja społeczna w Polsce (23%) zaangażowała się we wsparcie uchodźców w pierwszym roku od rozpoczęcia rosyjskiej inwazji. Jest to tym bardziej znaczące, że wiele z tych organizacji musiało zmodyfikować swoje dotychczasowe priorytety i obszary działania, aby skutecznie odpowiedzieć na nowe wyzwania humanitarne¹⁵.

Obywatelskie reakcje na sytuacje kryzysowe, ukierunkowane na wprowadzanie konkretnych zmian, stanowią podstawę wyrazistej tożsamości kulturowej osób zaangażowanych w ruchy społeczne¹⁶. Ten rodzaj aktywizmu obywatelskiego charakteryzuje się dwoma uzupełniającymi się wymiarami tożsamości: protestacyjnym i projektowym¹⁷. Wymiar protestacyjny przejawia się w natychmiastowej reakcji na kryzys, który został zignorowany lub wywołany przez państwo. Z kolei wymiar projektowy wzmacnia tożsamość protestacyjną, jednocześnie tworząc ramy do formułowania spójnej narracji w sferze publicznej (przekazywanie wizji i celów) oraz podejmowania działań (osiąganie zmian). Ten aspekt jest kluczowy dla aktywistów w pozyskiwaniu wsparcia zewnętrznego. Aktywiści wykorzystują struktury możliwości politycznych¹⁸, mobilizują różnorodne zasoby¹⁹ i stosują procesy ramowania w kontekście obu wymiarów tożsamości.

Europejskie struktury polityczne, szczególnie widziane z perspektywy akcesji Polski do Unii Europejskiej, stworzyły sprzyjające warunki dla rozwoju niezależnej obywatelskości w Polsce. Proces ten przyniósł większą przejrzystość życia publicznego, wymógł włączenie różnych podmiotów społecznych w procesy decyzyjne, wspierał współpracę międzynarodową oraz zwiększył dostęp do finansowania dla społeczeństwa obywatelskiego, władz lokalnych i przedsiębiorstw. Ruchy miejskie i sąsiedzkie

13 *BTI 2022 Country Report – Poland*, Gütersloh, Bertelsmann Stiftung, https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2022_POL.pdf.

14 Główny Urząd Statystyczny, *Działalność stowarzyszeń i podobnych organizacji społecznych, fundacji, społecznych podmiotów wyznaniowych oraz samorządu gospodarczego i zawodowego w 2022 r. – wyniki wstępne*, 19 grudnia 2023, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoleczna-wolontariat/gospodarka-spoleczna-trzeci-sektor/dzialalnosc-stowarzyszen-i-podobnych-organizacji-spolecznych-fundacji-spolecznych-podmiotow-wyznaniowych-oraz-samorzadu-gospodarczego-i-zawodowego-w-2022-r-wyniki-wstepne,3,10.html>.

15 *Kiedy praca w kryzysie staje się codziennością. NGO wspierające uchodźców w Polsce. Raport 2024*, ngo.pl, 4 czerwca 2024, <https://fakty.ngo.pl/raporty/ngo-wspierajace-uchodzcow-w-polsce-raport-2024>.

16 M. Castells, *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*, Berkeley, University of California Press 1983.

17 P. Kubicki, *Inventing Urbanity: Urban Movements in Poland*, „Society Register” 2020, nr 4 (4), s. 87–104, <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sr/article/view/23200/23350>.

18 D. McAdam, S. Tarrow, *The Political Context of Social Movements*, The Wiley Blackwell Companion to Social Movements, 2018, s. 17–42.

19 D. della Porta, *Can Democracy Be Saved? Participation, Deliberation and Social Movements*, John Wiley & Sons 2023.

skutecznie podjęły problemy środowiska naturalnego i zabudowanego, zmieniając społeczną świadomość dotyczącą jakości powietrza oraz terenów zielonych w miastach poprzez oddolną mobilizację i współpracę z władzami lokalnymi. Aktywizm na rzecz praw kobiet, który rozpoczął się wraz z wprowadzeniem ograniczeń aborcyjnych w 1993 roku²⁰, nasilił się szczególnie po kontrowersyjnej decyzji Trybunału Konstytucyjnego z października 2020 roku. Równoległe rozwijał się ruch na rzecz praw społeczności LGBTQ+, który musiał stawić czoła narastającej wrogości politycznej, szczególnie widocznej podczas kampanii wyborczych w latach 2018–2020. Kluczowym historycznym przykładem obywatelskości była reakcja na wydarzenia Euromajdanu, który zaktywizował ukraińską diasporę w Europie i wzmocnił dążenia Ukrainy do integracji z Unią Europejską²¹.

Wydarzenia te znacząco wpłynęły na społeczność ukraińską w Polsce, prowadząc do bezprecedensowej mobilizacji obywatelskiej²². W latach 2014–2016 w polskich miastach nastąpił wzrost liczby ukraińskich organizacji społecznych koncentrujących się na wsparciu praktycznym i integracyjnym migrantów, a także na ochronie praw obywatelskich oraz promowaniu różnorodności. W tych inicjatywach charakterystyczne było silne przywództwo kobiet²³. Z kolei kryzys na granicy białoruskiej doprowadził do powstania ekosystemu pomocy, gdzie kluczową rolę odegrały organizacje społeczne i aktywiści. Organizacje takie jak Fundacja Ocalenie, Homo Faber czy Stowarzyszenie Interwencji Prawnej zapewniały wsparcie uchodźcom, mimo trudności politycznych i krytyki ze strony władz.

Synergia poprzednich ekosystemów obywatelskich podczas stanu nadzwyczajnego uchodźstwa z Ukrainy w 2022 roku okazała się kluczowa z wielu powodów. Aktywiści zaangażowani wcześniej w pomoc na granicy białoruskiej wnieśli praktyczne umiejętności w zakresie organizacji pomocy humanitarnej, podczas gdy organizacje kobiece i miejskie zapewniły sprawdzone metody szybkiej mobilizacji i koordynacji działań oddolnych. Istniejące już organizacje ukraińskie w Polsce, powstałe po Euromajdanie, stanowiły naturalny punkt pierwszego kontaktu dla uchodźców, a wypracowane wcześniej kanały współpracy między różnymi organizacjami społecznymi umożliwiły błyskawiczną reakcję. Wzajemne uzupełnianie się kompetencji – od prawniczych, przez znajomość lokalnej specyfiki, po wsparcie językowe i kulturowe – pozwoliło na tworzenie innowacyjnych, elastycznych form pomocy. Współpraca różnych aktywistów nie tylko zwiększyła zaufanie społeczne do prowadzonych działań, ale także umożliwiła efektywniejsze wykorzystanie zasobów i unikanie dublowania podejmowanych wysiłków. Szczególnie istotne okazały się zdolność do szybkiego reagowania na zmieniające się potrzeby i możliwość płynnego przekierowywania zasobów tam, gdzie były najbardziej potrzebne. Ta konwergencja różnych ekosystemów obywatelskich pokazuje, jak wcześniejsze doświadczenia aktywistyczne mogą zostać efektywnie wykorzystane w nowych kontekstach społecznych.

Kolejna część artykułu koncentruje się na zmianie postaw obywatelskich w ramach ekosystemów ukierunkowanych na rozwiązywanie kluczowych wyzwań społecznych ostatnich lat.

20 J. Hussein, J. Cottingham, W. Nowicka, E. Kismodi, *Abortion in Poland: politics, progression and regression*, Taylor & Francis Online, 8 maja 2018, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09688080.2018.1467361>.

21 R. Dunin-Wąsowicz, J. Fomina, *Euromaidan Moment: The Making of Ukrainian Diasporic Civil Society in Poland, w: Democracy, Diaspora, Territory: Europe and Cross-Border Politics*, Routledge 2019, s. 91–111.

22 Ł. Baszczak, A. Kiełczewska, P. Kukołowicz, A. Wincewicz, R. Zyzik, *Pomoc polskiego społeczeństwa dla uchodźców z Ukrainy*, Polski Instytut Ekonomiczny, Warszawa 2022, <https://pie.net.pl/wp-content/uploads/2022/07/Pomoc-pol-spol-UKR-22.07.2022-D-1.pdf>.

23 K. Czerska-Shaw, T. Jacoby, *Mapping Ukrainian Civiness Abroad in the War Effort: A Case Study of Poland*, PeaceRep Ukraine Report, Conflict and Civiness Research Group, 6 kwietnia 2023, London School of Economics, 2023, <https://peacerep.org/publication/mapping-ukrainian-civiness-abroad-poland/>.

Ekosystemy obywatelskie ruchów miejskich

Ekosystemy obywatelskie ruchów miejskich w Polsce odgrywają kluczową rolę, jeśli chodzi o rozwijanie świadomości obywatelskiej oraz zaangażowanie w odpowiedzi na kryzysy, zwłaszcza te związane z ochroną środowiska i jakością życia w przestrzeniach miejskich. Oddolne inicjatywy zyskały nowe narzędzia szczególnie po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Regulacje unijne bowiem wzmocniły formalne mechanizmy partycypacji obywatelskiej, umożliwiając skuteczniejszą mobilizację lokalnych społeczności²⁴. Takie ruchy miejskie, jak Zielone Mazowsze, pojawiały się już na początku lat dziewięćdziesiątych, a ich działalność koncentrowała się na tworzeniu ścieżek rowerowych i przestrzeni zielonych. Po 2004 roku, a więc dzięki członkostwu w Unii, wskazywane inicjatywy jeszcze się rozwinęły. W Warszawie i innych miastach zaczęły pojawiać się takie grupy, jak Miasto Jest Nasze, Ochocianie Sąsiedzi czy Lepszy Służewiec. Podejmowały one działania na rzecz poprawy jakości powietrza czy przestrzeni publicznej oraz zwalczały z jednej strony panoszącą się reklamę, z drugiej – zmasowane procesy reprivatyzacyjne. Ruchy miejskie skutecznie mobilizowały mieszkańców oraz współpracowały z mediami, lokalnymi i państwowymi władzami – bądź wchodziły z nimi w konflikty – co często prowadziło do korzystnej modyfikacji narracji publicznej dotyczącej problemów miejskich i środowiskowych. Ważnym elementem ich działalności była formalizacja ruchów, czego dowodem jest pierwszy Kongres Ruchów Miejskich z 2011 roku, który zapoczątkował ich ekosystemową współpracę na poziomie krajowym. W kolejnych latach ruchy miejskie odgrywały istotną rolę w lokalnej polityce, m.in. poprzez udział w referendum w sprawie odwołania prezydent Warszawy.

Ważnymi osiągnięciami ruchów miejskich były m.in. wprowadzenie przepisów dających pierwszeństwo pieszym na przejściach oraz wejście w życie regulacji dotyczących pielęgnacji zieleni w miastach. Dzięki kampaniom takich grup, jak Warszawski Alarm Smogowy, wzrosła świadomość potrzeby zachowania właściwej jakości powietrza, co stało się impulsem do działań na rzecz walki z zanieczyszczeniami i ochrony terenów zielonych. Działalność ruchów miejskich stanowi swoistą ilustrację aktywności lokalnych inicjatyw, których urzeczywistnienie może przynieść znaczące zmiany społeczne i polityczne, w tym widziane w kontekście kryzysu klimatycznego. Ruchy te przyczyniły się do wzrostu poczucia sprawczości wśród obywateli, co według badania CBOS z 2020 roku jest wyraźnym trendem w ostatniej dekadzie²⁵. Polacy bowiem, zaniepokojeni stanem środowiska, coraz częściej angażują się w realizację projektów na poziomie lokalnym, gdzie dostrzegają realne możliwości poprawy sytuacji.

Reasumując: ruchy miejskie nie tylko skutecznie odpowiadały na kryzysy środowiskowe, ale także przyczyniły się do rozwoju wielowymiarowego ekosystemu obywatelskiego. Zaangażowanie w jego prace daje mieszkańcom umiejętności organizowania się, włączania się w życie publiczne oraz wprowadzania innowacyjnych rozwiązań lokalnych problemów. Dzięki temu ruchy te odegrały kluczową rolę w budowaniu nowoczesnych przejawów obywatelskości w Polsce.

Ekosystemem praw kobiet

Aktywizm na rzecz praw kobiet w Polsce jest ściśle związany z ograniczeniami wprowadzonymi w prawie aborcyjnym w 1993 roku, które uczyniły polskie przepisy jednymi z najbardziej restrykcyjnych w Europie²⁶. Od tamtego czasu, mimo przystąpienia Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku i rosnącej

24 P. Kubicki, *Inventing Urbanity*, dz. cyt.; P. Kubicki, *Ruchy miejskie w Polsce. Dekada doświadczeń*, „Studia Socjologiczne” 2019, nr 3 (234), s. 5–30, https://www.studiasocjologiczne.pl/pliki/Studia_Socjologiczne_2019_nr3_s.5_30.pdf.

25 *Świadomość ekologiczna Polaków*, CBOS, Komunikat z badań 2020, nr 163, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_163_20.PDF.

26 J. Hussein i in., *Abortion in Poland: politics, progression and regression*, dz. cyt.

widoczności różnic w zakresie praw reprodukcyjnych między Polkami a obywatelkami innych państw UE, prawo aborcyjne w Polsce było niemal niezmiennane. Tak zwany kompromis aborcyjny z 1993 roku, który dopuszczał aborcję jedynie w trzech przypadkach (gdy życie matki jest zagrożone, ciąża pochodzi z przestępstwa lub płód ma ciężkie i nieodwracalne wady), przez lata zachował szerokie poparcie polityczne, choć kwestie związane z prawami reprodukcyjnymi ciągle budziły kontrowersje w debacie publicznej. Sytuacja zmieniła się w 2015 roku wraz z uzyskaniem władzy przez Prawo i Sprawiedliwość, które przyjęło jeszcze bardziej restrykcyjne podejście do praw kobiet. W 2017 roku ówczesny rząd zaproponował niemal całkowity zakaz aborcji, co wywołało masowe manifestacje znane jako „czarny protest”, który był symbolizowany przez czarne parasolki. Akcja ta okazała się pierwszą tak dużą mobilizacją od 1993 roku, a jej krótkotrwały sukces w powstrzymaniu wprowadzenia całkowitego zakazu aborcji zapoczątkował nową erę aktywizmu w Polsce.

Kolejny przełom nastąpił w październiku 2020 roku, kiedy Trybunał Konstytucyjny (TK), powszechnie uważany za podporządkowany politycznie jednej opcji, orzekł o niekonstytucyjności prawa do aborcji w przypadku ciężkich wad płodu, co *de facto* jeszcze bardziej ograniczyło dostęp do legalnej aborcji w Polsce. Orzeczenie to spotkało się z bezprecedensową falą protestów, które objęły prawie 150 miejscowości w całym kraju, angażując około pół miliona osób. Mimo iż wzięły w nich udział tylko ułamek społeczeństwa, protesty te, prowadzone przez Ogólnopolski Strajk Kobiet, stały się największymi manifestacjami w Polsce po 1989 roku²⁷, dając początek kolejnej fazie rozwoju ekosystemu obywatelskiego dotyczącego praw kobiet w Polsce. Protesty przyczyniły się również do zmiany opinii publicznej – podczas gdy w 2010 roku społeczeństwo polskie było niemal równo podzielone w kwestii legalności aborcji²⁸, w 2020 roku aż dwie trzecie respondentów popierało prawo kobiet do decydowania o swoim ciele²⁹. Warto podkreślić, że oprócz otwartych protestów istotną rolę odgrywają tutaj inicjatywy działające w podziemiu, które zapewniają kobietom pomoc w dostępie do aborcji farmakologicznej oraz organizują wyjazdy za granicę w bardziej skomplikowanych przypadkach. Zakaz aborcji z 2020 roku silnie zjednoczył ruchy *pro-choice*, tworząc lepiej zintegrowany ekosystem obywatelski, który dąży do pełnej legalizacji aborcji na wzór standardów zachodnich. Mobilizacja na rzecz praw kobiet w Polsce pokazuje potencjał kryzysu politycznego, będący katalizatorem zwiększania aktywizmu obywatelskiego oraz modyfikacji wartości społecznych, co niekoniecznie odzwierciedla się w rzeczywistości politycznej.

Ekosystemy praw LGBTQ+

Kryzys wywołany negacją równości osób LGBTQ+ w Polsce doprowadził do szerokiej mobilizacji oddolnej, tworząc z początkiem XXI wieku dynamiczny ekosystem obywatelski. Do głównych elementów tego ruchu należały parady równości i marsze równości. Historia ich aktywności jest pełna wyzwań. Pierwsze marsze równości organizowane na przełomie XX i XXI wieku napotykały na silny opór ze strony prawicowych władz Warszawy. W latach 2004 i 2005 marsze zostały zakazane na podstawie decyzji ówczesnego prezydenta stolicy Lecha Kaczyńskiego o potrzebie „ochrony moralności publicznej”. Drugi marsz w 2005 roku odbył się mimo zakazu. W 2007 roku Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPCz) orzekł, że zakaz marszów narusza prawa człowieka.

27 H. Chmielewska-Szljajfer, R. Dunin-Wąsowicz, *Poland's abortion ban protests are a harbinger of a wider social movement*, LSE, 10 listopada 2020, <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2020/11/10/polands-abortion-ban-protests-are-a-harbinger-of-a-wider-social-movement/>.

28 *Stosunek Polaków do związków homoseksualnych*, CBOS, Komunikat z badań 2019, nr 90, oprac. M. Bożewicz, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_090_19.PDF.

29 M. Chrzczonowicz, *66 proc. Polaków za prawem do aborcji. Rekordowy wynik w sondażu Ipsos dla OKO.press*, 29 grudnia 2020, <https://oko.press/66-proc-za-prawem-do-aborcji>.

Po kolejnym dojściu do władzy Prawa i Sprawiedliwości w 2015 roku sytuacja społeczności LGBTQ+ w Polsce uległa pogorszeniu, choć parady równości mogły być organizowane. Na fali sprzeciwu wobec retoryki anty-LGBTQ+ płynącej z kręgów rządowych liczba marszów równości w Polsce gwałtownie wzrosła z sześciu w 2016 roku do trzydziestu w 2019 roku, przy czym objęły one także średniej wielkości miasta, co znacznie zwiększyło widoczność społeczności LGBTQ+ na poziomie lokalnym i wynikało bezpośrednio z działania tam ekosystemów obywatelskich. W tej sytuacji w 2019 roku w Lublinie zakazano marszu równości z obawy o bezpieczeństwo, zaś w Białymstoku ten sam marsz został brutalnie zaatakowany przez chuliganów przy biernym zachowaniu policji. Działanie to było wyrazem polityki rządu PiS, który uczynił koncepcję homofobii centralnym elementem swojej agendy politycznej. W rezultacie w czasie kampanii wyborczych w latach 2018, 2019 i 2020 społeczność LGBTQ+ była przedstawiana jako zagrożenie dla wartości społecznych i narodowych. W kampanii prezydenckiej w 2020 roku walczącej o reelekcję prezydent Andrzej Duda stwierdził, że LGBTQ+ „to nie ludzie, to ideologia”, która rzekomo zagraża narodowi i jest „gorsza od komunizmu”. W odpowiedzi na te stwierdzenia niektóre władze lokalne ogłosiły swoje regiony „strefami wolnymi od LGBTQ+”. Te homofobiczne deklaracje wywołały oburzenie zarówno w kraju, jak i za granicą. Komisja Europejska zagroziła wstrzymaniem unijnych funduszy, co skłoniło wielu przedstawicieli regionalnych władz do wycofania tych uchwał.

Innymi słowy, oddolny ekosystem obywatelski, wspierany przez organizacje LGBTQ+ oraz ich sojuszników, odegrał kluczową rolę w przeciwdziałaniu homofobicznej retoryce i polityce. Dzięki ich mobilizacji liczba marszów równości rosła, a opinia publiczna w Polsce zaczęła się zmieniać na korzyść praw osób LGBTQ+. W badaniach z 2019 roku większość Polaków po raz pierwszy wyraziła poparcie dla małżeństw jedнопłciowych³⁰, a wsparcie to utrzymało się w kolejnych latach³¹.

Reasumując, ekosystem obywatelski działający na rzecz praw osób LGBTQ+ zbudował sieć współpracy i wsparcia – zarówno na poziomie lokalnym, jak i międzynarodowym – pomimo silnego oporu ze strony rządu PiS. Organizacje takie, jak Kampania Przeciw Homofobii, Miłość Nie Wyklucza, Stonewall i inne działające na poziomie lokalnym, odegrały zasadniczą rolę w prowadzeniu kampanii edukacyjnych, a także w tworzeniu przestrzeni do dyskusji na temat równości małżeńskiej i praw osób LGBTQ+. Działania PiS nie doprowadziły do stłumienia tego ruchu, zaś opinia publiczna zaczęła korzystnie postrzegać osoby LGBTQ+, dowodząc, że homofobiczna kampania nie odniosła zamierzonego skutku. Wprawdzie zmiany na poziomie politycznym wydają się jeszcze odległe³², jednak rosnąca akceptacja dla związków jedнопłciowych i uznanie prawa do życia w zgodzie z własną tożsamością stanowi sukces mobilizacji obywatelskiej w Polsce.

Ekosystem ukraińskiej diaspory

Bez Euromajdanu nie doszłoby do wykształcenia się nowego ekosystemu obywatelskiego funkcjonującego dzięki zaangażowaniu ukraińskiej diaspory w Europie, a zwłaszcza w Polsce. Począwszy od 2014 roku, społeczność ta była głównym bodźcem do zwiększania aktywności obywatelskiej wśród ukraińskich migrantów, a jednocześnie intensyfikowała ich działania na rzecz integracji z Unią Europejską, co

30 *Stosunek Polaków do związków homoseksualnych*, CBOS, Komunikat z badań 2019, nr 90, dz. cyt.

31 *Stosunek Polaków do związków homoseksualnych*, CBOS, Komunikat z badań 2021, nr 121, oprac. J. Scovil, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_121_21.PDF; Ipsos, *Większość Polaków chce legalizacji związków osób tej samej płci*, 6 czerwca 2023, <https://www.ipsos.com/pl-pl/wiekszosc-polakow-chce-legalizacji-zwiazkow-osob-tej-samej-plci>.

32 R. Dunin-Wąsowicz, *In Poland, the home of 'LGBT-free zones', there is hope at last for the queer community*, „The Guardian”, 1 listopada 2023, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2023/nov/01/poland-lgbtq-new-government-law-and-justice-equality>.

stało się celem cywilizacyjnym Ukrainy³³. Mobilizacja była szczególnie widoczna w Polsce, gdzie społeczność ukraińska przeżywała bezprecedensowy rozwój organizacji społeczeństwa obywatelskiego. W latach 2014–2016 liczba ukraińskich organizacji aktywnych w polskich miastach gwałtownie wzrosła. Organizacje te miały zasadnicze znaczenie dla adaptacji oraz integracji ukraińskich migrantów. Oferowały przecież pomoc w praktycznych aspektach życia w Polsce oraz zabiegały o zachowanie i promocję ukraińskiej tożsamości kulturowej za granicą³⁴. Co więcej, działalność tych organizacji zaczęła obejmować działania polityczne, ochronę praw człowieka oraz promowanie bardziej inkluzywnego podejścia do różnorodności. Postawa i zaangażowanie migrantów nierzadko wykraczały poza kwestie ukraińskie na rzecz wspierania innych społeczności migranckich. Co istotne, wiele z tych oddolnych inicjatyw prowadziły kobiety, podkreślając tym samym swoją pierwszoplanową rangę w procesie budowania ekosystemów obywatelskich³⁵.

Dodajmy jednak, że ukraiński ekosystem obywatelski w Polsce miał dobrze rozwiniętą strukturę organizacyjną jeszcze przed Euromajdanem. Niektóre organizacje, działające od dziesięcioleci, skupiały się głównie na promowaniu ukraińskiej kultury i języka. W Warszawie istniało również kilka organizacji społecznych wspierających migrantów, prowadzonych zarówno przez Ukraińców, jak i Polaków. Euromajdan wzmocnił jednak przesłanie ich działalności, zaś protesty i wiece – organizowane m.in. przed ambasadą rosyjską w Warszawie – były wyrazem solidarności z prodemokratycznymi ruchami w Ukrainie³⁶. Założenie w 2014 roku Obywatelskiego Komitetu Solidarności z Ukrainą, który zgromadził wybitne postacie publiczne z Polski i przedstawicieli mniejszości ukraińskiej, było symbolicznym momentem wspólnej mobilizacji³⁷.

Ukraińscy migranci i aktywiści zaangażowali się w pomoc na rzecz Euromajdanu, w szczególności wspierając integrację Ukrainy z Unią Europejską i utożsamiając ten proces z demokratyzacją kraju³⁸. W tym czasie znaczna część aktywności obywatelskiej została również skierowana na wsparcie wysiłku wojennego na wschodzie Ukrainy³⁹. Rewolucja Godności stała się zatem katalizatorem rozwoju i wzmocnienia ukraińskiego ekosystemu obywatelskiego w Polsce, co nie tylko zintegrowało społeczność ukraińską, ale także wpłynęło na szersze procesy obywatelskie w Polsce i Europie w latach 2014–2022.

Ekosystem praw migrantów

Kryzys migracyjny na granicy polsko-białoruskiej, który rozpoczął się w 2021 roku, stał się ważnym impulsem dla aktywistów obywatelskich w Polsce, co doprowadziło do powstania ekosystemu pomocy migrantom. Rząd polski, stosując politykę *pushback*, czyli zwracania migrantów do Białorusi, spotkał się z poważną krytyką, oskarżającą go o naruszenia praw człowieka oraz międzynarodowego

33 R. Dunin-Wąsowicz, J. Fomina, *Euromaidan Moment*, dz. cyt.

34 Ł. Baszczak i in., *Pomoc polskiego społeczeństwa dla uchodźców z Ukrainy*, dz. cyt.; *Raport: Gościenna Polska 2022+*, red. M. Bukowski, M. Duszczyk, WiseEuropa, Warszawa 2022, <https://wise-europa.eu/wp-content/uploads/2024/05/Raport-Goscienna-Polska-2022.pdf>.

35 K. Czerska-Shaw, T. Jacoby, *Mapping Ukrainian Civiness Abroad in the War Effort*, dz. cyt., s. 9.

36 J. Fomina, *Economic migration of Ukrainians to the European Union: A View from Poland*, „Migrating and the Ukraine emergency: A two country perspectives” 2017, s. 78–89, <https://www.e-ir.info/wp-content/uploads/2017/06/Migration-and-The-Ukraine-Crisis-E-IR.pdf#page=93>.

37 Tamże.

38 I. Lapshyna, *Do Diasporas Matter? The Growing Role of the Ukrainian Diaspora in the UK and Poland in the Development of the Homeland in Times of War*, „Central and Eastern European Migration Review” 2019, vol. 8, nr 1, s. 51–73, http://www.ceemr.uw.edu.pl/sites/default/files/Lapshyna_Do_Diasporas_Matter.pdf.

39 R. Dunin-Wąsowicz, J. Fomina, *Euromaidan Moment*, dz. cyt.

prawa dotyczącego uchodźców. Ówczesne stanowisko rządu spowodowało, że odpowiedzialność za pomoc osobom próbującym przedostać się do Unii Europejskiej przez polską granicę spadła w dużej mierze na organizacje społeczne i lokalnych aktywistów, którzy stanęli na pierwszej linii, chcąc wypełnić lukę pozostawioną przez instytucje państwa. W organizacji pomocy najbardziej zasłużyły się takie pozarządowe struktury, jak: Fundacja Ocalenie, Homo Faber czy Stowarzyszenie Interwencji Prawnej. Wspierały one osoby ubiegające się o azyl, dostarczały pomoc humanitarną i prawną oraz dokumentowały przypadki naruszeń praw człowieka. Pomimo trudnych warunków oraz ataków rządu i niektórych polityków organizacje te okazały się konsekwentne w swoich działaniach, budując przy tym oddolne struktury pomocy na wschodniej granicy Polski. Warto podkreślić, że część wolontariuszy korzystała w tej sytuacji z doświadczenia z innych ekosystemów obywatelskich. Tworzyły je m.in. aktywistki, które wcześniej brały udział w protestach przeciwko autorytarnej polityce rządu PiS dotyczącej łamania praw kobiet lub osób LGBTQ+. Jak zauważa Agnieszka Jędrzejczyk⁴⁰, ich wcześniejsze zaangażowanie pozwoliło z powodzeniem zareagować na kryzys humanitarny na granicy poprzez adaptację zdobytego doświadczenia i zasobów do nowej sytuacji.

Współistnienie różnych ekosystemów obywatelskich, w których aktywiści przechodzą od jednego wyzwania do kolejnego, świadczy o elastyczności i wzajemnych powiązaniach w polskim ruchu obywatelskim. Umiejętności zdobyte w walce o prawa reprodukcyjne, prawa LGBTQ+ i ochronę demokracji okazały się nieocenione w reagowaniu na potrzeby migrantów na granicy. Co więcej, te struktury i praktyki, wypracowane podczas wcześniejszych kryzysów, zostały przeniesione również na działania związane z pomocą uchodźcom z Ukrainy po wybuchu wojny w 2022 roku⁴¹.

Reakcja na stan nadzwyczajny uchodźstwa z Ukrainy w 2022 roku

Reakcja na inwazję Rosji na Ukrainę w 2022 roku w Polsce była jednym z najbardziej znaczących przykładów oddolnej mobilizacji obywatelskiej w najnowszej historii kraju. Chociaż państwowe instytucje odgrywały ważną rolę w długofalowej pomocy humanitarnej, to początkowe działania w odpowiedzi na falę uchodźców były napędzane przez różnorodne ekosystemy obywatelskie, obejmowały zarówno Polaków, jak i Ukraińców mieszkających w Polsce przed wybuchem wojny, z których wielu było już wcześniej zaangażowanych na rzecz lokalnych społeczności i praw człowieka⁴². Kiedy instytucje państwowe i organizacje międzynarodowe dopiero ustalały, jak reagować na kryzys, oddolne inicjatywy sąsiedzkie i aktywiści szybko podjęli działania. Co interesujące, do tej mobilizacji po raz pierwszy na tak szeroką skalę dołączyły również przedsiębiorstwa i osoby związane z biznesem, co świadczy o znaczącej zmianie w zaangażowaniu obywatelskim w Polsce.

Skala była ogromna – w 2022 roku do Polski przybyło około 8–9 milionów osób uciekających przed wojną⁴³. W związku z początkowym brakiem skoordynowanej odpowiedzi ze strony państwa i międzynarodowych organizacji *ad hoc* wyłonił się ekosystem obywatelski złożony z osób o różnorodnym

40 A. Jędrzejczyk, *Polska pomogła Ukrainie, bo PiS nie uważał na lekcjach fizyki. Raport OKO.press*, 30 października 2022, <https://oko.press/polska-pomogla-ukrainie-bo-pis-nie-uwazal-na-lekcjach-fizyki-raport-oko-press>.

41 O. Byrska, *Civil Crisis Management in Poland: The First Weeks of the Relief in Russian War on Ukraine*, „Journal of Genocide Research”, 26 maja 2022, DOI: 10.1080/14623528.2022.2079196.

42 Tamże, oraz *Polska szkoła pomagania. Przyjęcie osób uchodźczych z Ukrainy w Polsce w 2022 roku*, red. S. Jarosz, W. Klaus, Konsorcjum Migracyjne/Migration Consortium, Warszawa 2023, <https://konsorcjum.org.pl/wp-content/uploads/2023/04/Polska-Szkola-Pomagania-raport-1.pdf>.

43 M. Duszczyk, A. Górny, P. Kaczmarczyk, A. Kubisiak, *War refugees from Ukraine in Poland – One year after the Russian aggression. Socioeconomic consequences and challenges*, „Regional Science Policy & Practice” 2023, vol. 15, nr 1, s. 181–200, <https://doi.org/10.1111/rsp3.12642>.

doświadczeniu. Wyjątkową skuteczność tego ekosystemu można zobaczyć na przykładzie rozwiązania problemu zakwaterowania uchodźców – od 60 do 80% migrantów z Ukrainy znalazło schronienie w prywatnych domach, a resztę zakwaterowały władze lokalne⁴⁴. Badania przeprowadzone przez Agatę Górny i Pawła Kaczmarczyka⁴⁵ wykazały, że prawie połowa ukraińskich migrantów polegała na pomocy prywatnych osób lub firm w znalezieniu miejsca do zamieszkania. Wolontariusze odegrali również kluczową rolę w organizacji ośrodków zarządzanych przez państwo. Rząd polski zaoferował wsparcie, przyznając uchodźcom ograniczone prawa pobytu oraz pomoc finansową – jednorazową wypłatę 300 PLN na osobę i 1200 PLN miesięcznie przez trzy miesiące dla gospodarzy, którzy przyjęli uchodźców. Jednakże kwoty te, choć pomocne, nie wystarczyły w obliczu długoterminowego kryzysu⁴⁶. Także rola prywatnych środków była ogromna – do końca września 2022 roku rząd przeznaczył na pomoc uchodźcom około 1 miliard PLN, natomiast szacunkowa wartość prywatnych funduszy sięgnęła 9–10 miliardów PLN. Jak podaje Polski Instytut Ekonomiczny, ponad trzy czwarte Polaków w jakiś sposób zaangażowało się w pomoc uchodźcom, a 7% z nich przyjęło uchodźców do swoich domów⁴⁷.

Lokalne ekosystemy obywatelskie

W reakcji na masowy napływ przymusowych migrantów z Ukrainy w 2022 roku kluczową rolę odegrały lokalne ekosystemy obywatelskie, które już wcześniej działały na rzecz wspierania innych migrantów i integracji społecznej. Ponad 70% początkowej pomocy humanitarnej dostarczano właśnie na poziomie lokalnym, co pokazuje, jak istotne były te wcześniejsze doświadczenia w odpowiedzi na kryzys⁴⁸. Wiele polskich miast, takich jak Gdańsk, Kraków, Wrocław i Warszawa, miało już opracowane strategie integracji migrantów jeszcze przed wybuchem wojny, co ułatwiło szybką mobilizację. Na przykład w Gdańsku, we współpracy z aktywistami obywatelskimi, stworzono Model Integracji Imigrantów, którego celem było lepsze zarządzanie napływem migrantów⁴⁹. Lublin był jednym z miast, które błyskawicznie zareagowały na kryzys, tworząc komitet organizacyjny w pierwszych godzinach po rozpoczęciu wojny; oparto się wtedy na doświadczeniach z 2015 roku, kiedy przygotowywano się na przyjęcie uchodźców z Syrii. Lubelski Komitet Społeczny Pomocy Ukrainie skupił trzy lokalne organizacje dysponujące doświadczeniem w pomocy migrantom, a później rozszerzył swoją działalność, angażując różnorodne grupy, takie jak Związek Harcerstwa Polskiego, PŁAST, Fundacja Rozwoju Europy Środkowej i Wschodniej oraz Polski Czerwony Krzyż⁵⁰. Ta współpraca między różnymi organizacjami, często o odmiennych ideologicznych podejściach, była jednym z kluczowych elementów efektywnej reakcji na kryzys.

Oddolna mobilizacja obywatelska była jednak napędzana nie tylko przez lokalne społeczności i organizacje społeczne, ale również przez biznes i przedsiębiorców, którzy do tej pory nie angażowali

44 M. Duszczyk, *Czas na miękką integrację gości z Ukrainy*, „Kultura Liberalna” 2022, nr 691 (13), <https://kulturaliberalna.pl/2022/04/05/duszczyk-czas-na-miekką-integrację-gosci-z-ukrainy/>.

45 A. Górny, P. Kaczmarczyk, *Between Ukraine and Poland. Ukrainian migrants in Poland during the war*, CMR Spotlight 2023, nr 2 (48), <https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2023/02/Spotlight-FEBRUARY-2023.pdf>.

46 K. Mikulska, *Pomoc dla uchodźców z Ukrainy. Rząd się przechwala, samorzady są sceptyczne*, OKO.press, 5 kwietnia 2022, <https://oko.press/pomoc-dla-uchodzcow-z-ukrainy-rzad-sie-przechwala-samorzady-sa-sceptyczne/>.

47 Ł. Baszczak i in., *Pomoc polskiego społeczeństwa dla uchodźców z Ukrainy*, dz. cyt.

48 *Polska szkoła pomagania*, dz. cyt.

49 K. Hargrave, K. Homel, L. Dražanová, *Public narratives and attitudes towards refugees and other migrants: Poland country profile*, ODI Global, 5 stycznia 2023, <https://odi.org/en/publications/public-narratives-and-attitudes-towards-refugees-and-other-migrants-poland-country-profile/>.

50 Tamże, s. 15.

się w działania humanitarne. Firmy takie, jak Auchan, Aldi, Nestle, IKEA, Amica i Orange, odegrały kluczową rolę, dostarczając materialne wsparcie w całym kraju. W Warszawie Amazon i Google zaangażowały się finansowo. Amazon przekazał 35 milionów USD na finansowanie działań społeczeństwa obywatelskiego oraz usług w „chmurze”. Z kolei Google zainwestował 25 milionów USD na pomoc społeczeństwu obywatelskiemu, 10 milionów USD na bezpośrednią pomoc humanitarną oraz 1 milion PLN na walkę z dezinformacją i propagandą. Na poziomie lokalnym sektor biznesowy wykazał się niebywałą zdolnością do szybkiego reagowania na potrzeby uchodźców, często omijając biurokratyczne przeszkody. Przykładem może być Rzeszów, gdzie centrum medyczne MEDYK sfinansowało założenie i prowadzenie schroniska dla uchodźców, zaś sieć supermarketów Biedronka i Allegro aktywnie wspierały miejskie inicjatywy w Lublinie i Poznaniu. Przebieg wydarzeń dowodzi, że lokalne ekosystemy obywatelskie, dzięki różnorodności aktorów i ich wcześniejszemu zaangażowaniu, odegrały decydującą rolę w skuteczności działań humanitarnych, łącząc wolontariuszy, organizacje społeczne, władze lokalne oraz sektor biznesowy.

Biznes i przedsiębiorcy w ekosystemach obywatelskich

O charakterze i znaczeniu ekosystemów obywatelskich funkcjonujących w międzynarodowej przestrzeni między Ukrainą a Polską decydują również biznes i przedsiębiorcy. Członkowie obu grup zarówno wspierają procesy dostarczania pomocy humanitarnej, jak i pozytywnie modyfikują sposób prowadzenia swojej działalności w warunkach wojny. *Novum* ich aktywności polega na mobilizacji oraz wdrażaniu nowych metod dystrybucji pomocy. Te ostatnie są systematycznie decentralizowane dzięki innowacyjnym formom rozliczeń, polegającym na zastosowaniu metody wirtualnych śladów dostaw. Praktyka innowacji zaś była równoznaczna z wprowadzeniem ścieżek Biznes do Odbiorcy (B2R) lub Darczyńca do Odbiorcy (D2R). Obie umożliwiły transparentne śledzenie zakresu i zawartości pomocy. Na przykład towary transportowane z Europy Zachodniej *via* Polska do Ukrainy były oznaczane kodami QR i naklejkami śledzącymi, sam zaś ich transport odbywał się poprzez zdecentralizowane łańcuchy dostaw, będące przykładem „rozproszonego humanitaryzmu”. W tym modelu pomocy zdjęcia dokumentujące dostarczenie towaru i zamieszczane w mediach społecznościowych stanowiły główny dowód realizacji pomocy.

Wdrożenie nowych logik postępowania – rozwijanych od czasów wojny w Donbasie i Euromajdanu – jest nie tylko skutkiem decentralizacji jako takiej, ale też jej innowacyjnego charakteru oraz pluralizmu postępowania. Badania Elisabeth Cullen Dunn i Iwony Kaliszewskiej⁵¹, poświęcone prywatnym łańcuchom pomocy powstałym między Polską a Ukrainą w pierwszych tygodniach wojny, dowodzą, że te oddolne struktury – zwłaszcza w porównaniu z dużymi organizacjami pomocowymi – były bardziej „elastyczne i *ad hoc*”, „szybciej przemieszczały większe zasoby pomocy”, „odpowiadały bezpośrednio na potrzeby zgłaszane przez osoby dotknięte wojną”, „opierały się na zaufaniu, a nie na formalnych mechanizmach odpowiedzialności”, bez oglądania się na „granice między pomocą humanitarną a wojskową”⁵². Wiele tych łańcuchów dostaw opierało się na istniejących sieciach kontaktów i partnerstw. Wśród grup będących przedmiotem tego badania znajdowały się zarówno niewielkie organizacje powiązane z ruchem związkowym, jak i takie, które składały się z anarchistów zaangażowanych wcześniej przy innych projektach politycznych⁵³. Poza tym niektóre grupy zaczęły korzystać z technik i strategii powszechnie stosowanych przez firmy IT, korporacje międzynarodo-

51 E. Cullen Dunn, I. Kaliszewska, *Distributed humanitarianism: Volunteerism and aid to refugees during the Russian invasion of Ukraine*, „American Ethnologist” 2023, vol. 50, nr 1, s. 19–29, <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/amet.13138>.

52 Tamże, s. 22–23.

53 Tamże, s. 23.

we oraz prywatnych przedsiębiorców⁵⁴. Co zaskakujące, to w rezultacie opisywanych aktywności tak zwani zwykli przedsiębiorcy włączyli się w najbardziej skomplikowane przedsięwzięcia logistyczne w regionie. Podkreśliśmy za Karoliną Czerską-Shaw i Tamarą Jacoby⁵⁵, że zaangażowanie prywatnych firm i przedsiębiorców zdecydowało o sukcesie operacji, której złożoność wymagała ścisłej współpracy wielu aktorów społecznych.

Rok 2022 można uznać za czas zaistnienia nowego fenomenu społecznego polegającego na włączeniu się przedsiębiorstw i przedsiębiorców w ekosystem pomocy. Jak podkreślają Sarian Jarosz i Witold Klaus⁵⁶, różnorodne firmy, niezależnie od ich wielkości, bezwzględnie przyczyniły się do rozwoju działań pomocowych. Inaczej mówiąc, zaangażowanie sektora prywatnego w tym odzwierciedlenie było bezprecedensowe w porównaniu z jego zaangażowaniem we wcześniejsze kryzysy społeczne lub konflikty czy to w Polsce, czy w Ukrainie. Co więcej, dla dużych korporacji udzielających znaczącego wsparcia finansowego i materialnego międzynarodowa pomoc dla Ukrainy stała się niejednokrotnie integralnym elementem ich polityki ESG (*environment, social responsibility and corporate governance*, czyli środowisko, społeczna odpowiedzialność, ład korporacyjny). W przeciwieństwie do podejścia sektora prywatnego – charakteryzującego się wysokim tempem reakcji, szeroką skalą działań i prostotą procedur – państwo polskie oraz organizacje międzynarodowe działały często wolniej i mniej efektywnie. W niektórych przypadkach instytucje państwa polskiego – mimo wyjątkowego wyzwania – nie potrafiły przełamać barier ideologicznych (głównie własnego autorstwa) uniemożliwiających zorganizowanie skutecznej współpracy ze sferą obywatelską. Międzynarodowe organizacje humanitarne również zmagają się z biurokratycznymi procedurami i wymianą personelu.

Główną cechą wsparcia oferowanego przez firmy była zdolność do zbudowania zaufania między aktorami społecznymi, co pozwalało skonstruować pomoc ukierunkowaną na konkretne potrzeby osób dotkniętych kryzysem migracyjnym. Warto zwrócić uwagę, że badania empiryczne prowadzone nad obywatelską mobilizacją w Polsce odnotowały imponującą obecność małych i średnich przedsiębiorstw, które zaczęły działać w przestrzeni obywatelskiej już w pierwszej fazie konfliktu⁵⁷. Firmy świadczyły nieodpłatnie swoje usługi w postaci logistyki, wsparcia technologicznego, dostarczania materiałów czy udostępniania przestrzeni biurowej do magazynowania pomocy humanitarnej. Jest to zaskakujący obrót wydarzeń, zważywszy na wcześniejsze niskie zaangażowanie społeczne i obywatelskie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w działania typu CSR (społecznej odpowiedzialności biznesu). Dalsze badania empiryczne potwierdzają, że w pierwszych miesiącach wojny Rosji przeciwko Ukrainie wykształciła się zdecentralizowana, oddolna i w dużej mierze tworzona *ad hoc* reakcja humanitarna, która z czasem przekształciła się w ekosystem obywatelski wspierający zarówno wysiłki wojenne, jak i proces odbudowy Ukrainy⁵⁸. Wejście prywatnych przedsiębiorstw do tego ekosystemu stanowi doskonały przykład przesunięcia sprawczości i odpowiedzialności z odgórnie administrowanej pomocy – zarówno przez państwo, jak i organizacje międzynarodowe – w stronę bardziej rozproszonych aktorów działających w ekosystemie obywatelskim. Ta decentralizacja wynika częściowo z postrzeganej nieefektywności lub niezdolności tradycyjnych mechanizmów państwowych i między-

54 K. Czerska-Shaw, T. Jacoby, *Mapping Ukrainian Civicness Abroad in the War Effort*, dz. cyt., s. 14.

55 Tamże.

56 *Polska szkoła pomagania*, dz. cyt.

57 R. Pankowski, K. Czerska-Shaw, I. Rangelov, *Poland's Role in Ukraine's Security Amid the Challenge of Migration: Humanitarian Responses, Civic Solidarities and Downstream Risks. Policy Brief*, 29th March 2023, PeaceRep: Peace and Conflict Resolution Evidence Platform, Conflict and Civicness Research Group, London 2023, https://www.nigdywiecej.org/docstation/com_docstation/64/polands_role_in_ukraines_security_amid_the_challenge_of_migration_humanitaria.pdf; K. Czerska-Shaw, T. Jacoby, *Mapping Ukrainian Civicness Abroad in the War Effort*, dz. cyt.; *Polska szkoła pomagania*, dz. cyt.

58 K. Czerska-Shaw, R. Dunin-Wąsowicz, *Business & Entrepreneurs*, dz. cyt.

narodowych do samodzielnego reagowania na złożone sytuacje kryzysowe. Częściowo było to skutkiem wdrożenia elastyczności i zasobów oferowanych przez sektor prywatny.

Ekosystemy obywatelskie na rzecz Ukrainy

Po początkowym wybuchu dobrej woli i swoistym „pospolitym ruszeniu” w 2022 roku część przedsiębiorstw i przedsiębiorców wróciła do codziennej pracy, podczas gdy reszta kontynuowała rozwój obywatelskiej gałęzi swojej działalności⁵⁹. Te drugie firmy pozostają nadal zaangażowane w sieci relacji i logistyki tworzone przez łańcuchy pomocy humanitarnej oraz wsparcia militarnego czy odbudowy Ukrainy. Niektóre z nich sformalizowały swoją działalność, tworząc oddziały charytatywne pracujące równolegle z prowadzonymi przedsiębiorstwami, podczas gdy inne kontynuują działania na zasadzie *ad hoc*, wykorzystując swoje sieci kontaktów powiązanych z Ukrainą.

Długofalowo działania te wykraczają poza tradycyjną odpowiedzialność społeczną korporacji czy dobroczynność, stając się integralną częścią codziennych operacji biznesowych i zrównując cele przedsiębiorczości społecznej z celami obywatelskimi. Owe ekosystemy obywatelskie jednoczy wspólny cel zachowania suwerenności przez Ukrainę. Podejście to wykracza poza krótkoterminową reakcję humanitarną. W ciągu pierwszego roku inwazji firmy działające w Polsce zmieniły swoje podejście, koncentrując się na pomocy rozwojowej i różnych inicjatywach odbudowy⁶⁰. Obejmuje to pomoc w materialnej odbudowie Ukrainy, zatrudnianie większej liczby osób z Ukrainy oraz szkolenie ukraińskich pracowników i urzędników. Ten zwrot towarzyszył zaangażowaniu w wysiłki na rzecz pokoju, rozumianemu przez respondentów jako wsparcie militarne Ukrainy. Wsparcie militarne, którego firmy udzielają armii ukraińskiej, często opiera się na osobistych sieciach, co wymaga precyzyjnego zrozumienia potrzeb i odbiorców, a także pozwala uniknąć marnotrawstwa i zwalczać korupcję. Nakierowanie na zastosowanie spersonalizowanego podejścia jest częściowo wynikiem nadużyć w formalnych kanałach instytucjonalnych w Ukrainie.

Również korporacje międzynarodowe coraz częściej integrują długoterminowe planowanie w swoich programach CSR, włączając działania pomocowe w swoje operacje, etos i tożsamość korporacyjną. Pracownicy korporacji poszerzają granice tradycyjnych strategii CSR, ponieważ chcą zaangażować się w udzielanie pomocy humanitarnej i rozwojowej na niespotykaną dotąd skalę w innych strefach konfliktu. Wsparcie to obejmuje m.in. sponsorowanie relokacji pracowników i ich rodzin do Polski, a także wolontariat pracowniczy. Model zarządzania przedsiębiorstwami społecznymi charakteryzuje się horyzontalną, współpracującą strukturą pracy i włączaniem odbiorców pomocy w podejmowanie decyzji. Nastąpił gwałtowny rozwój takich organizacji, które zatrudniają uchodźczynie z Ukrainy lub są przez nie prowadzone. Przykładem jest restauracja Ciepło w Krakowie, zatrudniająca ukraińskie kobiety z doświadczeniem uchodźczym i wspierająca organizację społeczną Zero Camps (hostel dla ukraińskich uchodźców).

Jak zatem łatwo zauważyć, stan nadzwyczajny powstały w związku z wojną w Ukrainie w 2022 roku ujawnił w Polsce znaczący potencjał oddolnych ekosystemów obywatelskich, które można wykorzystać w reagowaniu na sytuacje kryzysowe na dużą skalę. Sukces tej reakcji był napędzany przez głęboko zakorzenioną tradycję zaangażowania obywatelskiego, elastyczność grup oddolnych oraz nowy model zaangażowania przedsiębiorstw i przedsiębiorców. W 2022 roku skala i szybkość zaangażowania obywatelskiego sektora prywatnego były jednak bezprecedensowe. Długofalowe

59 Tamże.

60 Tamże.

działanie ekosystemów obywatelskich uwypukliło znaczenie podejścia hybrydowego łączącego wsparcie państwa czy organizacji międzynarodowych z inicjatywami oddolnymi. Rola, jaką odegrały różnorodne biznesy i przedsiębiorcy we wspieraniu działań pomocowych podczas napływu przymusowych migrantów z Ukrainy w Polsce, była komplementarna w stosunku do pomocy świadczonej przez innych oddolnych aktorów obywatelskich lokalnych społeczności, sieci aktywistycznych, ale też przez ugruntowane organizacje społeczeństwa obywatelskiego, duże organizacje humanitarne oraz państwo polskie. Rządy zatem powinny uwzględnić tę dynamikę i rozważyć sposoby wykorzystania sprawdzonych mocnych stron ekosystemów obywatelskich w przyszłych sytuacjach kryzysowych. Dzięki czerpaniu z umiejętności i postaw związanych z zaangażowaniem oddolnym oraz zachęcaniem nowych aktorów do udziału w działaniach pomocowych państwo może zwiększyć swoją zdolność do skutecznego zarządzania kryzysami.

Wnioski

Reakcja na stan nadzwyczajny powstały na skutek przymusowej migracji z Ukrainy przekroczyła ramy tradycyjnego społeczeństwa obywatelskiego. Ekosystem pomocy uformowany w 2022 roku obejmował lokalne grupy sąsiedzkie, działaczy na rzecz praw człowieka, przedsiębiorców i biznes, zjednoczonych poczuciem obywatelskiego obowiązku wobec zagrożenia. W centrum tej zbiorowej reakcji znalazła się postawa obywatelskości, ukształtowana w trakcie wcześniejszych kryzysów w Polsce. Doświadczenia z aktywizmu miejskiego, działań na rzecz praw człowieka, wsparcia dla Euromajdanu oraz wolontariatu podczas kryzysu na granicy białoruskiej przygotowały grunt pod sprawną, oddolną pomoc migrantom, realizowaną przez różnorodne, wzajemnie powiązane i komplementarne ekosystemy obywatelskie w 2022 roku.

Teza, że Polska uniknęła kryzysu humanitarnego w 2022 roku dzięki oddolnej mobilizacji opartej na obywatelskości, jest wsparta analizą ekosystemów obywatelskich. Ekosystemy te tworzyli zróżnicowani aktorzy społeczni, działający według różnych logik i współpracujący w rozwiązywaniu złożonych problemów społecznych w wyniku wojny. Definiującymi cechami ekosystemów pomocy z 2022 roku były różnorodność aktorów, współzależność działań i wartości obywatelskie, które napędzały ich aktywności. Początkowe fazy stanu nadzwyczajnego wywołanego przez napływ migrantów z Ukrainy pokazały skuteczność oddolnej organizacji działań pomocowych wobec powolności państwa i międzynarodowych organizacji charytatywnych. To właśnie mobilizacja ekosystemów obywatelskich odegrała kluczową rolę w zapobieganiu kryzysowi humanitarnemu. Zróżnicowane spektrum obywatelskiego zaangażowania obejmowało działaczy na rzecz praw człowieka, lokalne inicjatywy oraz przedsiębiorstwa. Podstawową cechą tych ekosystemów była szeroka partycypacja zróżnicowanych aktorów, których współzależność opierała się na komplementarnych działaniach i wspólnej misji obywatelskiej. Potwierdzają to zarówno analiza literatury, jak i badania empiryczne przeprowadzone przez autora.

Analiza głównych wymiarów ekosystemów obywatelskich – różnorodności, współzależności i obywatelskości – ujawniła, że kluczową rolę odegrały osoby mające wcześniejsze doświadczenie w zaangażowaniu obywatelskim. Pojęcie „obywatelskości” staje się zatem kluczowym narzędziem do zrozumienia zbiorowych reakcji na sytuacje nadzwyczajne. Odejście zaś od tradycyjnego pojęcia „społeczeństwa obywatelskiego”, które może być czasem kształtowane przez politykę tożsamości czy zewnętrzne naciski, zostaje zastąpione „ekosystemem obywatelskim”, który pozwala uchwycić pełną różnorodność aktorów społecznych zaangażowanych w działanie.

Społeczne reakcje na sytuacje kryzysowe stanowią formujące doświadczenia obywatelskie, które mogą być następnie wykorzystywane do radzenia sobie z przyszłymi kryzysami. W ten sposób

powstają „warstwy” aktywizacji prowadzące do ekspansji lub przekształcania ekosystemów w zależności od charakteru danej sytuacji kryzysowej. Analiza wykazała, że reakcja na kryzys uchodźczy z Ukrainy wykraczała poza ramy konwencjonalnego społeczeństwa obywatelskiego, obejmując różnorodne podmioty – od lokalnych grup sąsiedzkich po organizacje społeczne, przedsiębiorców i aktywistów. Ekosystem pomocy uchodźcom w 2022 roku cechowały: różnorodność uczestników, wzajemna zależność działań oraz obywatelskość jako siła napędowa. Ten oddolny, organiczny ekosystem umożliwił skuteczne zaradzenie potencjalnie katastrofalnemu kryzysowi humanitarnemu, mobilizując różnorodne podmioty wokół wspólnego celu.

Podsumowując: pojawienie się organicznych ekosystemów obywatelskich, złożonych z różnorodnych aktorów społecznych, podczas stanu nadzwyczajnego przymusowej migracji z Ukrainy pokazuje potencjał zbiorowych reakcji, które wykraczają poza tradycyjne granice sformalizowanego i statycznego społeczeństwa obywatelskiego. Samoistne i oddolne działanie, napędzane silnym poczuciem obywatelskości rozwiniętym w trakcie wcześniejszych kryzysów, okazało się kluczowe. Funkcjonowanie dynamicznych ekosystemów potwierdza tezę, że obywatelskość może być uruchamiana przez kryzysy, jednocząc różnorodnych aktorów społecznych wobec wspólnych wyzwań.

Roch Dunin-Wąsowicz – dr, adiunkt socjologii w UCL Social Research Institute (Wydział Edukacji i Społeczeństwa, University College London), współpracownik naukowy w Conflict and Civiness Research Group w LSE IDEAS oraz stypendysta stypendium im. Marcina Króla w Visegrad Insight. Jego obecne zainteresowania badawcze obejmują transnarodowych przedsiębiorców działających na rzecz celów obywatelskich w Ukrainie.

Fundacja im. Stefana Batorego

Sapieżyńska 10a
00-215 Warszawa
tel. (48-22) 536 02 00
fax (48-22) 536 02 20
batory@batory.org.pl
www.batory.org.pl

Teksty udostępniane na licencji
Creative Commons. Uznanie autorstwa
na tych samych warunkach
3.0 Polska (CC BY SA 3.0 PL)

Redakcja: Izabella Sariusz-Skąpska
Korekta: Joanna Liczner
Warszawa 2024
ISBN 978-83-68235-31-9